

YANIS VAROUFAKIS

**De economie zoals uitgelegd
aan zijn dochter**

Uit het Nieuwgrieks vertaald door Noortje Pelgrim

DE GEUS

Oorspronkelijke titel *Milondas stin kori mou ya tin ikonomia*, verschenen bij Patakis Publishers

Oorspronkelijke tekst © S. Patakis S.A. & Yanis Varoufakis, Athene 2013

Nederlandse vertaling © Noortje Pelgrim en De Geus BV, Breda 2015

Omslagontwerp en -illustratie © Anne de Laat, Ontwerphaven

ISBN 978 90 445 3578 5

NUR 740/240

Niets uit deze uitgave mag verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van De Geus BV, Postbus 1878, 4801 BW Breda, Nederland. Telefoon: 076 522 8151. Internet: www.degeus.nl.

Meer weten over onze boeken en auteurs? Meld u dan aan voor onze nieuwsbrief via www.degeus.nl of volg ons via social media:

De_Geus

DeGeusBreda

Waarom zijn de Aboriginals Engeland niet binnengevallen?

Alle baby's worden naakt geboren. Maar al heel snel worden sommigen verpakt in peperdure kleding uit de chicste boetieks, terwijl de grote meerderheid in votten wordt gewikkeld. Als ze wat groter zijn, halen de eersten hun neus op als familie voor de zoveelste keer met kleren aan komt zetten als cadeau (want ze hebben liever andere cadeaus), terwijl de tweede groep droomt van een dag waarop ze naar school kunnen gaan zonder gaten in hun schoenen.

Dat is één kant van de ongelijkheid die onze wereld bepaalt. Misschien heb je van een dergelijke ongelijkheid gehoord, maar kun je je er niet echt een voorstelling van maken. Want laten we wel wezen, de school waar wij jou naartoe sturen, Xenia, wordt niet bezocht door kinderen die moeten leven in armoede of onder geweld, zoals de overgrote meerderheid van de kinderen op de wereld. Maar ik weet dat je ten minste in theorie beseft dat de meeste kinderen op de wereld niet zijn zoals jij en je medescholieren. Onlangs vroeg je me: 'Waarom zo veel ongelijkheid?' Mijn antwoord toen bevredigde zelfs mijzelf niet. Dus ik hoop dat je me nog een poging laat wagen, dit keer door jou een vraag te stellen.

Aangezien je in Australië woont en opgroeit, heb je op school in Sydney manifestaties bijgewoond en les gekregen over de Aboriginals – over het onrecht dat hun is aangedaan, over hun cultuur die de Engelse kolonialen twee eeuwen lang vertrapt hebben, over de armoede waaronder ze schandalig genoeg nog steeds gebukt gaan. Maar heb je je weleens afge-

vraagd waarom de Engelsen Australië zijn binnengevallen? Waarom ze het land van de Aboriginals hebben ingepikt (en hen in feite hebben weggevaagd), en er niet het tegenovergestelde is gebeurd? Waarom zijn de Aboriginalstrijders niet in Dover aan land gegaan om tijdens een snelle opmars naar Londen iedere Engelsman die zich verzette om te brengen? Ik durf te wedden dat op jouw school geen enkele leraar zelfs maar heeft durven nadenken over deze vraag.

En toch is die vraag belangrijk. Als we hem niet uitvoerig beantwoorden, lopen we het risico dat we er zonder meer van uitgaan dat Europeanen intelligenter zijn en meer in hun mars hebben. De tegenovergestelde redenering, dat de Aboriginals betere mensen en dus niet een zelfde soort meedogenloze kolonials waren, overtuigt evenmin. Die zou alleen geldig zijn als ze zeewaardige schepen hadden gebouwd, de wapens en macht hadden verworven om de Engelse kust te bereiken, het Engelse leger op de vlucht hadden gejaagd, maar er desondanks voor hadden gekozen de Engelsen niet te onderwerpen, maar ze hun land in Sussex, Surrey en Kent te laten behouden.

Dus blijft de vraag: waarom is er zulke ongelijkheid tussen volken? Zijn sommige volken slimmer dan andere? Of is er iets anders, iets wat niets te maken heeft met afstamming of het DNA van mensen, dat verklaart waarom je in de straten van de stad waar je woont nooit de armoede hebt gezien die je waarnam toen je rondwandelde in Thailand?

Markten, iets anders dan economie

In de maatschappij waarin je opgroeit heerst de foutieve opvatting dat economie gelijk is aan 'de markt'. Wat zijn markten precies? Markten zijn het domein van ruil. In de supermarkt

vullen we ons karretje met producten en die ‘ruilen’ we voor geld; het geld wordt daarna weer geruild voor andere producten door degene die het geld int (de eigenaar van de supermarkt, de werknemer van de supermarkt, die betaald wordt van het geld dat wij aan de kassa betalen, enzovoort). Als er geen geld bestond, zouden we de verkoper andere goederen in ruil hebben gegeven. Een markt is dus een plek waar geruild wordt. In onze tijd kan het zelfs een digitale plek zijn, bijvoorbeeld als je me vraagt apps van iTunes voor je te kopen of boeken bij Amazon.

Dit betekent dat er al markten waren in de tijd dat we nog in bomen leefden, voordat we de landbouwproductie hadden ontdekt. Als een van onze voorouders een ander een banaan aanbood en daarvoor een appel terugvroeg, was dat evengoed een vorm van ruil; een niet-ontwikkelde markt waar de prijs van een appel een banaan was en omgekeerd. Maar dat was geen werkelijke economie. Voor het creëren van een echte markt was nog iets anders nodig: we moesten gaan produceren, in plaats van alleen maar op beesten te jagen, vissen te vangen en bananen te verzamelen.

Twee grote sprongen

Ongeveer 82.000 jaar geleden maakte de mens de Eerste Grote Sprong: we kregen het voor elkaar met onze stembanden niet alleen onsamenhangende kreten uit te slaan, maar ook spraak voort te brengen. 70.000 jaar later (dus ongeveer 12.000 jaar geleden) maakten we de Tweede Grote Sprong: we slaagden erin de grond te bewerken. Met spraak en de mogelijkheid om voedsel te *produceren*, in plaats van alleen te schreeuwen en te consumeren wat de aarde ons bood aan wilde dieren, noten of vruchten, kon dat wat we ‘economie’ noemen ontstaan.

Vandaag de dag, 12.000 jaar nadat de mens had ‘uitgevonden’ dat hij de grond ook zelf kon bewerken, hebben we alle reden om die uitvinding een écht historisch moment te noemen: voor het eerst was de mens niet meer afhankelijk van wat de aarde hem verschaftte; hij leerde hoe hij de aarde producten voor hem kon laten voortbrengen, al moest hij daar wel moeite voor doen. Was dit een moment van vreugde en opluchting? Helemaal niet! Mensen leerden de grond alleen maar te bewerken omdat ze honger leden. Dankzij hun slimme manier van jagen hadden ze de meeste beesten uitgerooid, en omdat ze in getal zo waren toegenomen, groeiden er aan de bomen onvoldoende vruchten voor iedereen. Honger dwong de mens ertoe technieken te bedenken om de grond te bewerken.

Zoals met alle technologische revoluties het geval is, was ook deze geen kwestie van een keuze. De technologie van grondbewerking, van landbouweconomie, diende zich aan. En daarmee veranderde als vanzelf de menselijke samenleving. De landbouwproductie creëerde voor het eerst het basisgegeven van een echte economie: het *overschot*. Wat is dat? Overschot ontstaat wanneer de opbrengst van de grond meer dan voldoende is om ons te voeden en om de zaden te vervangen die we dit jaar gebruikt hebben (en die we vorig jaar opzij hadden gelegd), én wanneer we in staat zijn opbrengst apart te houden voor toekomstig gebruik. Denk aan graan dat je opslaat voor slechte tijden, bijvoorbeeld als hagelbuien een volgende oogst verwoesten. Of denk aan extra zaad om het toekomstige overschot nog groter te maken.

Hier moet je op twee dingen letten. Ten eerste kun je met jacht, vissen en het verzamelen van noten en vruchten moeilijk een overschot creëren, omdat vissen, hazen en bananen

na een tijdje gaan bederven en rotten. Dit in tegenstelling tot koren, mais, rijst en gerst, die je kunt bewaren. Ten tweede had de mogelijkheid van de productie van een landbouwoverschot de volgende wonderen voor de maatschappij tot gevolg: schrift, schuld, geld, staten, legers, geestelijkheid, bureaucratie, technologie, en zelfs de eerste vorm van biochemische oorlogvoering. Laten we ze een voor een bekijken ...

Schrift

Volgens de archeologen verschijnt de eerste vorm van schrift in Mesopotamië. Wat legden de mensen daar vast? Ze registreerden de hoeveelheid koren die iedere boer in de gemeenschappelijke opslagplaats deponeerde.

Dat is logisch: het was moeilijk voor iedere boer om een eigen pakhuis te bouwen en daar zijn overschot in op te slaan. Een gezamenlijke opslagplaats onder toezicht van een opzichter lag voor de hand. Uiteraard was er bewijs nodig dat laten we zeggen Nabuch honderd kilo in de opslagplaats had liggen. Het eerste schrift was ontwikkeld om dergelijke boekhoudkundige bewijzen te noteren, zodat iedereen kon aantonen hoeveel hij in de gemeenschappelijk pakhuizen had opgeslagen. Het is geen toeval dat samenlevingen die geen behoefte hadden aan de ontwikkeling van landbewerking omdat er meer dan voldoende vruchten en wilde dieren waren (denk aan de Aborigines en de oorspronkelijke bevolking van Noord-Amerika), tevreden waren met schilderen en muziek maken; voor hen bestond geen enkele noodzaak om het schrift uit te vinden!

Schuld en geld

De boekhoudkundige registratie van hoeveelheden producten, zoals het graan van onze vriend Nabuch, was ook het begin van *schuld* en *geld*. Uit archeologische vondsten weten we dat veel werknemers betaald werden met scherven waarop cijfers waren geschreven die aangaven hoeveel kilo graan de heerser hun verschuldigd was voor hun werk op het land. Omdat het graan waar deze cijfers betrekking op hadden soms nog niet eens geproduceerd was, vertegenwoordigden die scherven een vorm van schuld van de heerser aan de werknemer. Tegelijkertijd was het een vorm van geld: werknemers gebruikten de scherven om producten van anderen te kopen.

Maar de interessantste uitvinding was toch wel het metalen geld. Dat metalen munten werden gecreëerd om te gebruiken bij transacties, waarbij ze dus van hand wisselden, is een veelgehuldigde opvatting. Maar die klopt niet. In Mesopotamië werden metalen munten gebruikt om de verdeling van het landbouwoverschot te registreren, lang voordat dit overschot was geproduceerd. We hebben gegevens waaruit blijkt dat de eigendomsrechten van het graan in de gezamenlijke pakhuisen op een bepaald moment werden vastgelegd met fictieve metalen munten. Fictieve? Ja, fictieve! Er stond bijvoorbeeld in het kasboek: ‘Nabuch heeft graan ontvangen ter waarde van drie metalen munten.’

Het grappige is dat die munten ofwel helemaal niet bestonden (ze werden pas honderden jaren later geslagen) ofwel werkelijk bestonden, maar veel te zwaar waren om in omloop te brengen. Dus transacties over aandelen in overschot vonden plaats op basis van fictieve munteenheden. Zoiets vereiste wat we *vertrouwen* of *krediet* noemen, *credere* in het Latijn en

credit in het Engels – mensen moesten erop ‘vertrouwen’ dat die fictieve eenheden een ruilwaarde hadden en het daarom waard waren om voor te werken.

Maar dat vertrouwen kan er alleen maar zijn als er zoiets bestaat als wat wij *staat* noemen: een collectieve institutie die over de dood van de heerser heen reikt en die mensen het vertrouwen geeft dat ze te zijner tijd het deel van het overschot dat hun toekomt ook werkelijk zullen krijgen.

Staat, ambtenarenapparaat en legers

Schuld, geld, krediet en staat gaan dus hand in hand. Zonder schuld was het niet gemakkelijk om het landbouwoverschot te beheren. Met het ontstaan van schuld verscheen ook het geld. Maar wilde het geld waarde hebben, dan had het een collectieve institutie nodig die het betrouwbaar maakte: de staat.

Een staat kan niet bestaan zonder overschot. De staat heeft immers ambtenaren nodig om de overheidszaken te beheren (bijvoorbeeld rechtbanken die bemiddelen in conflicten over wat de een de ander schuldig is), politieagenten om de eigendomsrechten te beschermen en – natuurlijk – machthebbers met, terecht of onterecht, een hoge levensstandaard. Niets van dit alles kan in stand gehouden worden zonder een omvangrijk overschot, waar al die mensen van moeten leven die niet op het land werken. Ook kan er zonder overschot geen georganiseerd leger bestaan. En zonder georganiseerd leger kan het gezag van de heerser en, in het algemeen, dat van de staat zich niet laten gelden, want zonder leger is het overschot van die samenleving kwetsbaar voor dreigingen van buitenaf.

Geestelijkheid

Alle staten die ontstonden in landbouwsamenlevingen verdeelden, historisch gezien, het overschot op een jammerlijk ongelijke manier, namelijk ten gunste van de maatschappelijke, politieke en militaire machthebbers. Maar de macht van heersers zou nooit groot genoeg zijn tegenover de boeren, die weliswaar niet in die macht deelden, maar wel de overgrote meerderheid vormden. Als de boeren de handen ineensloegen, zou het binnen enkele uren afgelopen zijn met het regime dat hen uitbuitte.

Hoe wisten de machthebbers hun macht te behouden en konden ze, ongehinderd door de meerderheid, het overschot in hun eigen belang blijven verdelen? Het antwoord is: door principes te verkondigen die de meerderheid ervan overtuigden dat de machthebbers terecht de machthebbers waren. Dat het zo moest zijn. Dat ze blauw bloed hadden. Dat hun recht op de heerschappij van een hogere macht afkomstig was. Dat de zaken zo waren omdat God het wilde.

De macht van de staat, van de heersers, kon alleen maar bestaan zolang de meerderheid bleef geloven dat zij terecht de macht in handen hadden. Iemand of iets moest die dominante ideologie legitimeren, moest naast de heerser staan als de vertegenwoordiger op aarde van een nog 'hogere' macht, moest het gezag van de heerser zegenen. Dat kon natuurlijk niet maar één persoon zijn, zoals het geval was vóór de 'uitvinding' van de landbouweconomieën. Het nu geproduceerde overschot maakte de sociale en bureaucratische organisatie van de samenleving ingewikkelder. Zoals de staat moest voortbestaan na de dood van de heerser, zo moest ook de staatsmacht blijvend veiliggesteld worden met rituelen die door een geestelijkheid 'ontdekt' en ingevoerd werden. In